

بررسی مقایسه‌ای تاثیر کلانشهر تهران بر حاشیه‌ای شدن حومه‌ها (مورد مطالعه: شهرهای شهریار و لواسان)

محمود جمعه‌پور^{۱*} و ندا طالبیان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۱۰ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۱۵

چکیده:

با رشد شهرها، نواحی پیرامونی در سایه نفوذ کلانشهرها دستخوش تحولات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی می‌شوند. در نواحی پیرامون کلانشهرها متناسب با چگونگی شرایط محیط طبیعی و نظام اجتماعی-اقتصادی کل شهر و پیرامون، اشکال متفاوتی از سازمان فضایی به وجود می‌آید. هدف پژوهش حاضر بررسی مقایسه‌ای میزان حاشیه‌ای شدن شهرهای لواسان و شهریار به عنوان حومه‌های متأثر از کلانشهر تهران است. مطابق رویکرد عملکردهای شهری در توسعه روستایی UFRD سکونتگاه‌ها با ابعاد و ویژگی‌های عملکردی متفاوت نقش مهمی در توسعه روستایی و منطقه‌ای دارند، اما در اغلب کشورهای در حال توسعه، نظام سکونتگاهی به اندازه کافی شکل نگرفته و یکپارچه نیست تا این مراکز بتوانند عملکردهای خود را به‌طور ویژه و کارآمد انجام دهند. در این پژوهش برای بررسی میزان حاشیه‌ای شدن از شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و از شاخص‌های کیفیت زندگی به منظور مقایسه و دستیابی به سطح زندگی در شهرهای مورد مطالعه استفاده شده است. رویکرد پژوهش توصیفی-تحلیلی و از روش پیمایشی استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد شهرهای لواسان و شهریار به لحاظ ابعاد اقتصادی و اجتماعی به کلانشهر تهران وابسته‌اند، به گونه‌ای که این دو شهر در مقابل تهران نقش و کارکرد خوابگاهی دارند. در حالی که میانگین کیفیت زندگی و کیفیت بعد اقتصادی و اجتماعی در شهر لواسان نسبت به شهریار بهتر ارزیابی شده، میانگین کیفیت بعد کالبدی در شهریار بهتر از لواسان است.

کلیدواژه‌ها: کیفیت زندگی، تهران، حاشیه، شاخص اجتماعی، شاخص اقتصادی، شهریار، لواسان.

۱. استاد گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه علامه طباطبایی (نویسنده مسئول). mahjom43@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه علامه طباطبایی. neda.talebian@gmail.com

مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد است.

مقدمه و بیان مسئله

کارکرد و نقش نواحی پیرامون کلانشهرها حاصل نحوه و شیوه عملکرد این شهرهای مرکزی است. اگر کلانشهرها دارای کارکرد مناسبی باشند، نواحی پیرامون نیز در سایه گسترش آنها و متناسب با ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های محیطی خود رشد و گسترش یافته و نواحی پیرامونی در نتیجه برنامه‌ریزی کارآمد و منسجم توسعه می‌یابند؛ اما در کشورهای در حال توسعه رشد و گسترش انفجاری کلانشهرها، حرکت رو به ازدیاد جمعیت به این شهرها و همچنین گسترش کارکرد کلانشهرها در این نواحی، محیط پیرامونی دستخوش تغییرات و دگرگونی فراوانی می‌شود و عملاً در برابر کلانشهر به مناطق حاشیه‌ای تبدیل می‌شوند. در تعریف حاشیه^۱ کاشم^۲ و حفیظ^۳ به نقل از سینها^۴ حاشیه را رشد شهرهایی می‌دانند که به سرعت در بیرون محدوده‌ای که شهر نامیده می‌شود واقع می‌شوند و تعامل قوی با شهر حاضر دارند و بازتابی از مشخصه‌های جمعیتی و شغلی و کالبدی را دارا هستند (کاشمو حفیظ، ۲۰۰۶: ۳).

تهران نیز به عنوان یک کلانشهر برای رشد و توسعه در مقیاس منطقه‌ای به منابع طبیعی و انسانی محیط پیرامون خود به نحوی ناپایدار و سلطه‌آمیز دست‌اندازی می‌کند و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و سازمان فضایی ویژه‌ای را برای این مناطق رقم می‌زند. لذا روابط و مناسبات حاکم بین کلانشهر تهران و مناطق پیرامونی ماهیتی نابرابر و سلطه‌آمیز دارد. به طوری که بخش عمده‌ای از نواحی روستایی و نقاط شهری استان تهران تحت تأثیر این سلطه و گسترش ناموزون کلانشهر تهران در عمل به مناطق حاشیه‌ای مبدل شده‌اند و تنها به عنوان عرصه‌های تکمیلی برای شهر تهران ایفای نقش می‌کنند و در واقع تهران از این فضاها برای تکمیل کارکردهای خود استفاده می‌کند. تا آنجا که به گفته سجادی، تأثیر کلانشهرها بر نقاط پیرامونی خود در کشورهای توسعه‌نیافته را، می‌توان تداعی‌کننده روابط جهانی مرکز- پیرامونی دانست (سجادی، ۱۳۷۵: ۵۷). کلانشهر تهران طی فرایند رشد خویش برخی مراکز جمعیتی پیرامون را به درون کشیده و در خود هضم کرده و کارکردهای دسته‌ای دیگر را تغییر داده است (سجادی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۲۰). از پیامدهای نقش کلانشهر تهران به عنوان مرکز جمعیتی بزرگ در سطح منطقه، قطبی‌شدن توسعه در شهر تهران و حاشیه‌ای شدن آن در شهرها و روستاهای اطراف است. توسعه تهران به حساب نواحی پیرامونی ضمن تمرکز شدید رشد در شهر، شهرها و روستاهای پیرامون را به شدت به خود وابسته کرده است. مهاجرانی که

1. Urban fringe
2. Kashem
3. Hafiz
4. Sinha

از راه‌های دور و نزدیک برای یافتن شغل یا امکانات زیستی بهتر به تهران مهاجرت می‌کنند، به دلیل فقر و یا پایین بودن میزان درآمد به سکونت در حاشیه‌های شهری روی می‌آورند که این امر به تشدید پدیده حاشیه‌نشینی کمک می‌کند. به همین دلیل تعداد زیادی شهر و شهرک فقیرنشین در حاشیه کلانشهر تهران شکل گرفته‌اند و با شتاب بی‌سابقه‌ای رشد کرده‌اند. رشد بی‌قاعده و بی‌برنامه در حریم کلانشهر تهران، زیستگاه‌های فقیرنشینی را ایجاد کرده است که با کمبود شدید خدمات و تأسیسات ضروری و زیرساخت‌ها روبرو هستند. از این رو مشاهده می‌شود که رشد شهر بر حسب جذب منابع مالی و انسانی شهرهای واقع در منطقه پیرامونی خود اتفاق افتاده است، به گونه‌ای که به قیمت عدم توسعه‌یافتگی و به حاشیه کشیده شدن این شهرها منجر شده است (عندلیب، ۲۷: ۱۳۹۰). با توجه به گسترش روزافزون تأثیرات تهران بر نواحی پیرامونی و تحولات و تغییرات متفاوت و گوناگون در این نواحی، در این پژوهش سعی بر این است به بررسی کارکردها و نقش‌ها و روند حاشیه‌ای شدن شهرهای لواسان و شهریار پرداخته شود. اگر نواحی پیرامونی تهران را در یک طیف به لحاظ کارایی، مسائل حومه و کارکردهای متفاوت در نظر بگیریم، به نظر می‌رسد شهرهای لواسان و شهریار به دلیل اثرپذیری متفاوت از تهران در جایگاه‌های متفاوتی قرار می‌گیرند. بدین سان در این پژوهش سعی بر این است به بررسی تأثیرات کلانشهر تهران بر این شهرها پرداخته شود تا کارکردها و نقش‌های آن‌ها به عنوان دو گونه متفاوت حومه مشخص شود. در ادامه در پیشینه پژوهش تلاش شده به چگونگی روابط کلانشهر و حریم آن در مطالعات مختلف پرداخته شود.

سؤالات پژوهش

در رابطه با مساله پیش رو در روند پژوهش حاضر تلاش می‌شود تا عوامل مؤثر بر حاشیه‌ای شدن شهرهای لواسان و شهریار و نقش‌ها و کارکردهای هر یک سنجیده شود و سطح و کیفیت زندگی این شهرها به عنوان حومه‌های متأثر از کلانشهر تهران مورد بررسی قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

رهنمایی (۱۳۶۹) در بررسی آثار توسعه تهران و دگرگونی‌های فضایی در محیط جغرافیایی اطراف، بر تأثیر بی‌چون و چرای گسترش فضای فیزیکی و نیروی انسانی شهر تهران در روستاهای حوزه نفوذ تأکید دارد و گسترش انفجارگونه و لجام‌گسیخته شهر تهران را سبب نابودی روستاهای اطراف و از بین رفتن فضای زیستی و گذراندن اوقات فراغت جمعیت پایتخت‌نشین قلمداد می‌کند.

نظریان (۱۳۷۰) در بررسی گسترش فضایی شهر تهران و پیدایش شهرک‌های اقماری به بررسی تاریخی گسترش شهر تهران از عهد ناصری تا ایجاد شهرک‌های اطراف آن، بررسی موقعیت فضایی و ناحیه‌ای تهران پرداخته و پیدایش شهرک‌های اقماری را در دگرگونی نظم فضایی در سطح ملی و در سطح درون منطقه‌ای مؤثر می‌داند. در این پژوهش آمده است که پیدایش شهرک‌های اقماری به دنبال رشد تهران باعث ناموزونی‌های اجتماعی- قومی- فرهنگی و حتی اقتصادی می‌شود و این شهرک‌ها باعث بزرگ‌تر شدن تهران، کاهش بیشتر تعداد جمعیت روستاهای کشور و اختلال در پتانسیل و ظرفیت منطقه‌ای بخش‌های مختلف کشور خواهد شد.

سجادیان (۱۳۸۴) با بررسی عوامل مؤثر در ایجاد و تحولات نواحی حومه‌ای شهر تهران، به بررسی تفاوت ماهیت حومه‌نشینی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه (ایران- تهران) پرداخته است. ایشان ضمن بررسی ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی تهران در بستر استقرار سکونتگاه‌های انسانی، به بررسی سیر تحول اقتصاد سیاسی ایران در ارتباط با انگیزه ایجاد و تحولات حومه شهر تهران پرداخته است و این تحولات را در دوره آغازین رشد شهر، در دوره پهلوی دوم و همچنین گسترش تهران و ایجاد نقاط حومه‌ای جدید بعد از انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار داده و در کل پس از بررسی تاریخی و جغرافیایی، گسترش و ایجاد نواحی حومه‌ای کنونی شهر تهران را ناشی از استعداد طبیعی و رشد ارگانیک شهری نمی‌داند، بلکه ناشی از اعمال سیاست‌ها بر نقش تهران در ایجاد و تحول حومه‌ها می‌داند.

ظاهری (۱۳۸۷) در بررسی نقش روند گسترش کالبدی شهر تبریز در ایجاد تغییرات کاربری اراضی حومه شهر و روستاهای حوزه نفوذ نتیجه می‌گیرد که گسترش انفجارگونه و لجام‌گسیخته کلانشهر تبریز بر اساس خواست‌ها و نیازهای جامعه شهری، دگرگونی و تحولات پردامنه‌ای را در عرصه‌های گوناگون بر روستاهای مورد مطالعه تحمیل کرده است.

حسین‌زاده دلیر و همکاران (۱۳۸۸) در تحلیل توسعه‌ای فضایی حواشی شهری تبریز می‌گویند برخی نارسایی‌ها، مسائل و مشکلات موجود در حواشی شهرها به عنوان پوسته شهرها ناشی از عوامل داخلی‌اند. لذا به منظور پرداختن به مسائل و مشکلات موجود در حواشی شهرها باید نخست درک درستی از خود شهر داشته باشیم.

حسین‌زاده دلیر (۱۳۸۸) عواملی چون رشد اقتصادی، رشد جمعیت، سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها، مسائل روحی و روانی، قیمت پایین زمین، دسترسی به تأسیسات زیربنایی چون راه اصلی، آب، برق، گاز، ارتباطات راه دور و از این قبیل، لزوم انتقال واحدهای صنعتی به حواشی شهری، کمبود زمین لازم برای ایجاد فضاهای شهری و همچنین وجود بسیاری از مسائل و مشکلات عدیده اجتماعی و اقتصادی در داخل شهرها، از جمله مهم‌ترین عواملی باشند که در فرایند تبدیل اراضی کشاورزی به کاربری‌های شهری نظیر مسکونی، صنعتی و توسعه تأسیسات و ساختارهای زیربنایی نقش مهمی ایفا می‌کنند.

جمعه‌پور (۱۳۸۸) در بررسی سطح توسعه و عدم تعادل‌های منطقه‌ای در استان تهران ضمن بررسی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیک در سطح منطقه و نواحی بیان می‌کند با وجود بالابودن نسبی شاخص‌ها، سطح توسعه منطقه به طور کلی و در برخی نواحی به صورت ویژه بدلیل عدم تناسب بین تراکم‌ها، قابلیت‌ها و امکانات، پایین است.

سویتچ^۱ و همکاران (۱۹۹۳) در بررسی ارتباط حومه و شهرهای مرکزی بیان می‌کنند مراکز شهری و مناطقی که این مراکز را احاطه کرده‌اند، شدیداً به یکدیگر وابسته‌اند و حومه‌ها و مراکز شهری، هیچ یک خوداتکا نیستند؛ در کل حومه‌هایی که شهرهای سالم را احاطه کرده‌اند، به بهبودی تمایل بیشتری دارند تا آنهایی که پیرامون شهرهای مریض گسترش یافته‌اند.

ماسوم^۲ (۲۰۰۹) در بحث دخالت ذی‌مدخلان در فرایند مدیریت شهری بیان می‌کند حاشیه شهری منطقه‌ای پویا است که در طول زمان تغییر و تحول می‌یابد و مدیریت آن یک موضوع پیچیده برای شهرهای با رشد سریع مخصوصاً در کشورهای در حال توسعه است.

فرمن^۳ (۱۹۹۹) تبدیل زمین مناطق حاشیه‌ای شهرهای بزرگ را ناشی از انتشار بیش از حد جواز توسعه زمین می‌داند و در آخر برای بهبود شرایط، راهکارهایی را متناسب با شرایط روز اندونزی ارائه می‌دهد (فرمن، ۱۹۹۹: ۱۹-۱۳).

پیشینه پژوهش در سنجش روابط شهرهای مرکزی با محیط پیرامون به بررسی دگرگونی‌های فضایی، پیدایش شهرک‌های اقماری، حرکت دائم‌التزاید رشد شهری و تأثیر آن

1. Savitch
2. Masum
3. Firman

بر پیرامون و اعمال سیاست‌های نادرست در روابط مرکز- پیرامونی پرداخته‌اند. آنها همچنین توسعه فضایی حواشی شهری را ناشی از عوامل داخلی خود شهرهای مرکزی می‌دانند. پژوهش حاضر به منظور تکمیل پژوهش‌های پیشین است. در حالی که پژوهش‌های پیشین کلانشهر و محیط پیرامون و توسعه ناموزون منطقه‌ای و وابستگی پیرامون به مرکز را از منظر فضایی، مدیریتی و کاربری اراضی به بحث گذارده‌اند، پژوهش حاضر از منظر اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و کیفیت زندگی مسئله وابستگی و گسترش پیرامون به نفع مرکز را مورد توجه قرار داده و به این مسئله پرداخته است که شهرهای لواسان و شهریار به عنوان حومه‌های متأثر از کلانشهر تهران در ارتباط با ابعاد مورد نظر چه جایگاه، نقش و کارکردی را پذیرفته‌اند و همچنین این ابعاد به عنوان معیاری بر روند حاشیه‌ای شدن شهرهای مذکور در نظر گرفته شده است.

مبانی نظری پژوهش

در این پژوهش شش دسته نظریات شامل نظریه‌های شهر و پیرامون، مدل‌های سازمان فضایی و مکان‌های مرکزی، مدل‌های تحلیل منطقه‌ای و فضاها، اجتماعی، حومه‌نشینی، مدل‌های روابط شهر و روستا و کیفیت ذهنی زندگی شهری بررسی شده است.

برای تبیین روابط شهر با محیط پیرامونی از نظریات تئوری عملکرد شهری در توسعه روستایی (UFRD) استفاده شده است. تئوری عملکردهای شهری در توسعه روستایی بیان می‌کند در کشورهای در حال توسعه، نواحی روستایی در شرایط اجتماعی و اقتصادی نامناسب‌تری نسبت به شهرها قرار دارند. استدلال شده که بسیاری از مناطق در کشورهای در حال توسعه فاقد مراکز سکونتگاهی مناسب برای ارائه دامنه وسیعی از عملکردهای مورد نیاز مردم است. نقش‌های شهری، خدمات، تسهیلات، زیربنایها، مؤسسات و فعالیت‌های اقتصادی‌اند که بر اساس رهیافت یوفرد، باید در سکونتگاه‌هایی که دارای حداقل جمعیت لازم‌اند، متمرکز شوند. این رویکرد در تلاش است روابط میان عدالت اجتماعی، رشد اقتصادی و توزیع خدمات، تسهیلات، زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مولد را در مناطق فقیر، بین سکونتگاه‌های روستایی و شهری بهبود بخشد. طبق این رویکرد برای تعدیل فقر و کاهش شکاف اقتصادی و اجتماعی بین نواحی محروم و برخوردار، در صورتی که کارکردهای شهری در مراکز روستایی متمرکز شوند، علاوه بر بهبود وضع اشتغال و درآمد، می‌توانند در تأمین خدمات رفاهی و زیربنایی مورد نیاز روستایی مؤثر واقع شوند. (خرات زبردست، ۱۳۷۷، ۲۸-)

این رویکرد پیش‌شرط‌هایی را برای تحلیل نظام سکونتگاهی مطرح می‌کند. ۱. علاوه بر نیازهای طبیعی، زیستی، مردم نیازهای اجتماعی و اقتصادی نیز دارند؛ ۲. مردم در اندازه‌های متفاوت سکونتگاهی در فضا توزیع شده‌اند؛ ۳. انسان‌ها از نظر مرفولوژی اشکال مختلف سکونتگاه‌ها مثل مزرعه، دهکده، روستا، شهرک و شهر را ایجاد کرده تا امکان بقا با توجه به منابع برطرف‌کننده نیازهایشان، موجود باشد تا به زندگی خود ادامه دهند؛ ۴. منابعی که این افراد برای نیازهای خود مورد استفاده قرار می‌دهند، محدود است در حالی که نیازهای آنان نامحدود است؛ ۵. آنها در جستجوی کالا و خدماتی که در سکونتگاه‌های خود قابل دسترسی نیست، به مکان‌های دیگر می‌روند (راندنیللی، ۱۹۵۸، ۳۳). پیش‌فرض‌های فوق سه مطالعه اساسی در شبکه سکونتگاهی در کشورهای در حال توسعه را مورد توجه قرار داده که مهمترین آنها به عنوان عوامل مؤثر در فقدان یکپارچگی فضایی - کارکردی سکونتگاه‌ها به شمار می‌آید که عبارتند از: ۱. مکان‌های مرکزی در سیستم سکونتگاهی نظم منطقی ندارند؛ ۲. توزیع خدمات و تسهیلات در میان شهرهای میانی و کوچک در مناطق روستایی متناسب با جایگاه هریک عادلانه نیست ۳. ارتباطات میان سکونتگاه‌ها در این مناطق ضعیف بوده است و یا اصلاً وجود ندارد؛ بنابراین از نظر راندنیللی، سیستم‌ها از نظر شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی و تعامل و کنش متقابل بین آنها شکل می‌گیرد و از آنها تأثیر می‌پذیرد و روند کنش متقابل از طریق روابط سکونتگاهی صورت می‌پذیرد (شکویی، ۱۳۷۳: ۳۱۵). یکی از انواع وابستگی‌های مهم فضایی از نظر راندنیللی تحرک‌های جمعیتی بوده که شامل عوامل موقت و دائم، آمدوشد برای کار است (همان، ۲۶۸).

برای شناخت و تبیین نوع عملکرد محیط پیرامون شهر از نظریه عملکردهای محیطی، اقتصادی و اجتماعی نواحی پیرامون شهری استفاده شده است. این نظریه نشان می‌دهد این نواحی با خصوصیتی مانند تغییرات سریع پدیده‌های ساخته‌شده و فعالیت‌های اقتصادی، عدم هماهنگی بین ساختارهای اداری و قلمرو، جریان‌های جدید جمعیتی، تضاد بین زمین‌داران قدیمی و جدید مشخص می‌شوند. مشکلاتی مانند حکمروایی شهری، بهره‌کشی از نیروی کار، فقدان برنامه‌ریزی و زیرساخت، تضعیف منابع طبیعی و تنوع زیستی که امنیت غذایی شهرها را از طریق کاهش وسعت اراضی کشاورزی تهدید می‌کند، در این نواحی وجود دارند. این نواحی را نیز می‌توان فضاهای فرصت‌طلبانه نامید. بیشتر پژوهش‌ها در کشورهای غیر غربی در طی ده سال گذشته، این نواحی را به عنوان مکان اصلی تراکم نیروهای جهانی شدن تلقی

کرده‌اند، جایی که سرمایه برای توسعه صنعتی، در جستجوی زمین ارزان، نیروی کار ارزان و بازارهای جدید برای کالاهای مصرفی است (خراسانی به نقل از ویلیس، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

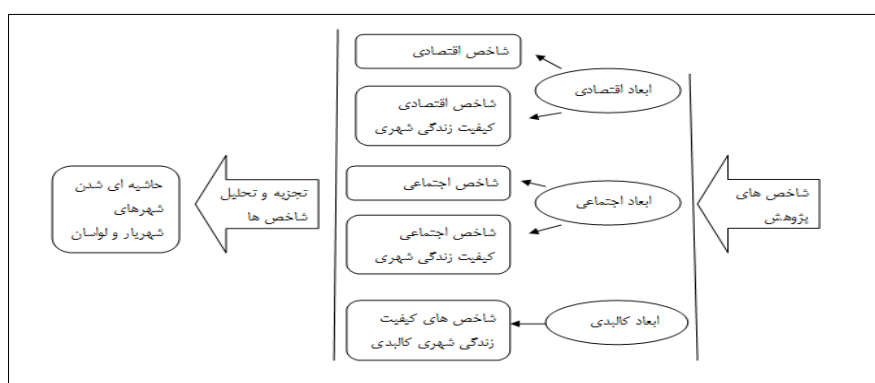
رویارویی شهر و روستا و طبیعت مشکلاتی را به وجود می‌آورد که بیانگر انواع نابرابری‌ها هستند و می‌توان آنها را در دو زمینه بیان کرد: ۱. کمبودها و دسترسی‌های نامناسب شامل نبود و یا کمبود خدمات رفاهی و زیربنایی، رواج سوداگری زمین و فضاهای ساخته‌شده، شکل‌گیری فعالیت‌های غیررسمی - غیرقانونی در ارتباط با منابع طبیعی چون به کارگیری پسماندهای شهری جامد و مایع برای افزایش محصولات کشاورزی، گسترش استفاده غیر رسمی - غیرقانونی از منبع طبیعی در تولید مواد ساختمانی، به کارگیری نیروی کار مهاجر قانونی - غیرقانونی در فعالیت‌های تولیدی، تغییر ساختار کاربرد زمین و کاهش یا از بین بردن فعالیت‌های تولیدی؛ ۲. مشکل نارسایی سازمانی شامل یکپارچه نبودن ساختار سازمانی، تلاقی نهادهای هم‌پوش دارای کارکرد بخشی، ناهماهنگی درون و بین سازمانی، وجود نهادهای که به ندرت توان مدیریت یکپارچه و هماهنگ محیطی را دارند که با افزایش تضاد بین رفاه و منافع فردی - گروهی، چون مالکین و سوداگران و جمع، بر شکل و میزان استفاده از فرصت‌ها و تملک منابع محیطی اثر می‌گذارد (دانشپور، ۱۳۸۵: ۸).

برای تبیین نوع روابط بین شهر و پیرامون از مدل حومه استفاده شده است. در نتیجه تحول روابط و مناسبات میان شهر و پیرامون الگوهای متفاوتی شکل می‌گیرند که مدل حومه یکی از آنهاست. مطابق این مدل، روستا برخی کارکردهای شهر را عهده‌دار می‌شود. با توجه به این واقعیت که در دنیای امروز بویژه در کشورهای صنعتی، کارکردهای روستاهای اطراف شهرها غالباً تدارک نیازهای شهرهاست، نقاط پیرامون روستایی توانسته است به عنوان عرصه‌های تکمیلی برخی کارکردهای شهری را بر عهده بگیرد. در واقع این نقاط بیش از هر چیز به عنوان فضایی برای رشد و توسعه فیزیکی، یعنی عرصه‌ای برای گسترش صنایع، ساختمان‌ها، راه‌ها و استراحتگاه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. پس محیط فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی این نقاط تحت نفوذ و سیطره شهرها قرار گرفته است (سعیدی، ۱۳۷۹: ۱۲۶) در نهایت در سنجش سطح کیفیت زندگی شهری در این شهرها از برداشتی جامع و کلی استفاده شده که عنوان می‌کند کیفیت زندگی شهری دربرگیرنده ابعاد مادی و معنوی است که شاخص‌های همچون میزان اشتغال، ثروت، اوقات فراغت، رضایت، شادمانی و امنیت است (سیف‌الدینی، ۱۳۸۱: ۳۷۵). همچنین نظریه کوستانزا^۱ که کیفیت زندگی را به عنوان میزان تأمین

نیازهای انسانی در ارتباط با ادراکات افراد و گروه‌ها از بهزیستی ذهنی تعریف می‌کند؛ (کوستانزا، ۲۰۰۷: ۲۶۸) نظریه لی^۱ نیز بیان می‌کند کیفیت باید ذهنی باشد و مناسب‌ترین شیوه برای کشف کیفیت زندگی، پرسیدن ادراک مردم از زندگی آنهاست. وی همچنین معتقد است شاخص‌های ذهنی برای اهداف برنامه‌ریزی و سیاستگذاری نسبت به شاخص‌های عینی ارجح است، زیرا این شاخص‌ها بازخوردهای ارزشمندی را برای برنامه‌ریزان و سیاستگذاران فراهم می‌کند (لی، ۲۰۰۸، ۹۱).

بنابراین بر اساس نظریات زیر مدل مفهومی تحقیق، معیارها و شاخص‌های مورد نظر انتخاب شده‌اند. از مدل UFRD برای نوع عملکرد شهرها و تأثیر آن بر روابط سکونتگاهی و عوامل مؤثر بر حاشیه‌ای شدن شهرها استفاده شده؛ برای تبیین کارکرد نواحی پیرامون شهری در تعامل شهرهای مرکزی از نظریه عملکردهای اقتصادی و اجتماعی نواحی پیرامون شهر استفاده به عمل آمده؛ همچنین این پژوهش مدل حومه و انواع کارکرد و نقش‌های شهرهای مورد مطالعه و نظریه‌های کیفیت اقتصادی، اجتماعی و کالبدی زندگی شهری را به عنوان حومه‌های وابسته به مرکز، سنجش کرده است.

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق

داده‌های مورد نیاز برای بررسی شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و همین‌طور شاخص‌های مورد نیاز کیفیت زندگی از طریق روش پیمایشی و ابزار پرسشنامه گردآوری شده است. حجم نمونه ۳۷۰ پرسشنامه با توجه به مجموع جمعیت هر دو شهر با فرمول کوکران مشخص و نسبت به تناسب جمعیت هر شهر، برای لواسان تعداد ۱۳۴ و برای شهریار تعداد ۲۳۶ پرسشنامه تهیه شده است. مقدار KMO به میزان ۰.۷۷ نشان می‌دهد پرسشنامه از نظر

روایی در سطح خوبی برخوردار است. پایایی پژوهش با استفاده از آلفای کرونباخ سنجیده و مقدار آن ۰.۷۸ است. به منظور عملیاتی کردن گویه‌های کیفیت زندگی از طیف لیکرت استفاده شده است.

جدول ۱- شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی مورد مطالعه در روند حاشیه‌ای شدن شهرهای مورد نظر

شاخص‌های اجتماعی	سطح سواد، مهاجرت، انگیزه مهاجرت، مبدأ مهاجرت، مهاجرت مجدد.
شاخص‌های اقتصادی	رتبه شغل، میزان درآمد، بی‌ثباتی شغلی، شغل دوم.
شاخص‌های کالبدی	محل شغل، فاصله تا محل شغل، عدم مالکیت خانه، میزان مراجعه به تهران.

جدول ۲- گویه‌های کیفیت و سطح زندگی

ابعاد ذهنی کیفیت زندگی	گویه‌ها
بعد اقتصادی	رضایت از فرصت‌های شغلی، رضایت از وضعیت اقتصادی، رضایت از میزان درآمد، رضایت از امکانات بهداشتی، رضایت از امکانات آموزشی، رضایت از امکانات تفریحی.
بعد کالبدی	رضایت از وضعیت زندگی، دسترسی به مسکن مناسب، وضعیت فضای سبز و پارک، وضعیت جمع‌آوری و دفع زباله، وضعیت وسایل حمل و نقل عمومی، هزینه جابجایی یا وسایل عمومی، وضعیت خیابان، میزان روشنایی خیابان، میزان پاکیزگی خیابان، کیفیت آب، وضعیت ترافیک، میزان آرامش و سکون محل زندگی.
بعد اجتماعی	میزان امنیت در شهر، مزاحمین و اراذل و اوباش، روابط با همسایه‌ها، اعتماد به مردم شهر، میزان مراعات حقوق یکدیگر، کمک و همکاری بین مردم، احساس تعلق به شهر، اختلاف و بگو مگو بین مردم، احساس مسئولیت به امکانات عمومی شهر.

منبع: رضوانی و همکاران، ۱۳۸۸.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

۱. عوامل مؤثر بر حاشیه‌ای شدن شهرهای لواسان و شهریار چیست؟

با توجه به تحلیل و ارزیابی به عمل آمده در مورد تأثیر عوامل مختلف می‌توان اذعان داشت عوامل یادشده (اقتصادی، اجتماعی و کالبدی) در حاشیه‌ای شدن لواسان و شهریار نقش داشته‌اند.

شهرهای لواسان و شهریار به دلیل نزدیکی به تهران و داشتن شرایط آب‌وهوایی مناسب، به خصوص شهریار (از همان دهه‌های اولیه رشد تهران)، شروع به رشد و گسترش کرده‌اند. شهر شهریار از دهه ۴۵ تاکنون به عنوان مکان جذب جمعیت سرریزشده از تهران عمل کرده است. لواسان نیز از دهه ۵۵ تاکنون رشد و گسترش داشته است. هرچند در طی سال‌های اخیر نرخ رشد لواسان پایین آمده اما شهریار همچون سابق و حتی بیشتر از قبل رشد داشته است.

موقعیت جغرافیایی شهریار امکان احداث صنایع را در این شهر امکان پذیر کرده است اما در لواسان به دلیل شرایط کوهستانی صنایع خرد و کوچک احداث شده است؛ اما باز هم به دلیل نزدیکی زیاد به تهران اغلب مهاجرانی که در تهران مشغول به کار بوده‌اند، ترجیح می‌دادند برای اسکان از تهران به این شهر بروند و در آنجا سکنی گزینند.

جدول ۳- فعالیت در سه بخش صنعت، خدمات و کشاورزی

دهه ۷۵-۸۵	کشاورزی	صنعت	خدمات
شهرستان شهریار	۳,۹	۲۷,۸	۶۴,۷
شهرستان لواسان	۱۰,۲	۱۱,۵	۷۳,۵

منبع: درگاه ملی آمار

عامل اجتماعی: شهریار از دهه ۴۵ تاکنون به عنوان مکان جذب جمعیت سرریز شده از تهران عمل کرده است. لواسان نیز از دهه ۵۵ تاکنون رشد و گسترش داشته است. مهاجرت یکی از کلیدی‌ترین عوامل برای درک روابط بین کلانشهر تهران و شهرهای لواسان و شهریار است و این عامل سایر عوامل را نیز تحت تأثیر قرار داده است. بر طبق آمار ۸۵ از ۳۳۶۶۷ نفر جمعیت شهریار ۸۱۸۲ معادل ۲۴,۳۰ درصد و از ۱۵۴۶۸ نفر جمعیت لواسان ۶۵۷۵ نفر از آنها ۴۲,۵۰ درصد را جمعیت مهاجر تشکیل داده‌اند. در شهریار این مهاجران را افرادی تشکیل می‌دهند که از روستاها و شهرهای دیگر شهرستان به شهریار مهاجرت کرده و یا از سایر نقاط کشور به این شهر آمده‌اند. در لواسان نیز این افزایش مهاجرت را می‌توان ناشی از موارد زیر دانست: مهاجرت روستاییان به شهر، مهاجرت از سایر نقاط کشور و مهاجرت تهرانی‌های شاغل که برای سکونت و برخورداری از آب‌وهوای بهتر به لواسان می‌آیند. دسته‌ای دیگر از مهاجران را می‌توان افراد دارای خانه دوم دانست که برای استراحت به آنجا می‌آیند. بر طبق نتایج، از تعداد کل افراد نمونه ۶۰,۲ درصد در شهریار و ۵۰,۹ درصد در لواسان را افراد مهاجر تشکیل داده‌اند. از کل افراد پاسخگو حدود ۱۴,۹ درصد را افرادی تشکیل می‌دهند که در لواسان خانه دوم دارند.

جداول زیر شاخص‌های مختلف مهاجرت در شهرهای مورد نظر را نشان می‌دهد.

جدول ۴- نرخ رشد جمعیت، مهاجرت، اشتغال و بیکاری

دهه ۷۵-۸۵	نرخ رشد جمعیت	نرخ مهاجرت	نرخ اشتغال	نرخ بیکاری
شهریار	۱۶,۷	۲۴,۳	۳۵	۳
لواسان	۳,۸	۴۲,۵	۴۰,۷	۲,۲

منبع: درگاه ملی آمار

جدول ۵- تحصیلات پاسخگویان

	زیر دیپلم	دیپلم و فوق دیپلم	لیسانس	فوق لیسانس و بالاتر
شهریار	۲۸،۸	۵۱،۳	۱۴	۵،۹
لوسان	۳۲،۱	۳۴،۳	۲۰،۹	۱۲،۷

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۶- شاخص‌های مهاجرت

عوامل اجتماعی مهاجرت	شغلی	مسکن	آب و هوا	تحصیل	خویشاوندی	خانه دوم	جمع
مهاجرت به شهریار	۶۰،۴	۱۶،۵	۱۲،۹	۲،۹	۷،۱	-	۱۰۰
مهاجرت به لوسان	۴۲،۱	۱۱،۶	۲۱،۱	-	۴،۲	۲۱،۱	۱۰۰
مجموع	۵۲،۹	۱۴،۵	۱۶،۲	۱،۷	۵،۹	۸،۵	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۷- شاخص‌های مهاجرت

	شهریار	لوسان	مجموع
مهاجران	۶۰،۲	۵۰،۹	۵۸،۶
مهاجرت از روستاهای اطراف تهران	۳۳	۳۲،۶	۳۲،۹
اقامت موقت در شهر	۱۱،۴	۲۳،۹	۱۵،۴
مهاجرت طی ۱۰ سال اخیر	۴۲،۲	۴۱،۱	۴۱،۷
مهاجرت مجدد در صورت امکان	۲۱،۶	۲۵،۶	۲۳

منبع: یافته‌های پژوهش

عامل اقتصادی: عامل اقتصادی در شش شاخص در بین همه پاسخگویان بومی و مهاجر تحلیل شده است. رتبه شغلی، محل شغل، میزان درآمد، بی‌ثباتی شغلی، مالکیت خانه و میزان رضایت ذهنی از وضعیت اقتصادی که به این شاخص در پاسخ به سؤال ۳ پرداخته می‌شود.

جدول ۸- شاخص‌های اقتصادی

عوامل اقتصادی	رتبه شغلی سرپرست			میزان درآمد سرپرست			بدون شغل	بی‌ثباتی شغلی	شغل دوم
	پایین	متوسط	بالا	پایین	متوسط	بالا			
شهریار	۳۳،۴	۵۱،۶	۸،۸	۷۱،۳	۲۲،۶	۵،۱	۵،۹	۳۲،۲	۱۳،۶
لوسان	۳۱،۳	۴۳،۳	۶،۶	۵۷،۴	۲۷،۶	۱۳،۴	۴،۴	۲۴،۶	۱۷،۲
مجموع	۳۲،۷	۴۸،۹	۸،۱	۶۶	۲۴،۳	۸،۱	۵،۴	۲۹،۴	۱۴،۸

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۹- شاخص‌های کالبدی

عوامل اقتصادی	محل شغل سرپرست خانوار در تهران	فاصله از محل شغل به کیلومتر		مراجعه روزانه و هفتگی به تهران	عدم مالکیت خانه
		کمتر از ۱۰	بیشتر از ۱۰		
شهریار	۶۱,۷	۳۳,۴	۶۶,۴	۴۵,۲	۳۰
لوسان	۵۳,۹	۴۴,۱۱	۵۵,۷	۵۷,۳	۳۲,۸
مجموع	۵۸,۸	۳۷,۱	۶۲,۹	۴۲,۹	۳۱

منبع: یافته‌های پژوهش

۲. شهرهای لوسان و شهریار به عنوان حومه‌های متأثر از کلانشهر تهران چه کارکردها و نقش‌های متفاوتی را ایفا می‌کنند؟

بررسی‌ها نشان می‌دهد با توجه به اینکه در میان کل پاسخگویان در شهریار ۶۱,۷ و در لوسان ۵۳,۹ افراد خارج از شهرهای مورد مطالعه کار می‌کنند، می‌توان گفت هر دو شهر تا حد زیادی نقش خوابگاهی داشته و به تهران وابسته‌اند. شهر لوسان علاوه بر جنبه خوابگاهی، نقش تفریحی دارد، ثروتمندان تهرانی برای گذران اوقات فراغت در این شهر ویلاهایی تهیه و در روزهای تعطیل برای تفریح و استفاده از آب‌وهوای مناسب به لوسان می‌آیند. به همین دلیل مشاغل خدماتی از جمله رستوران‌ها، املاک و مسکن و غیره در این شهر رونق فراوانی گرفته و بر قیمت زمین افزوده است. مهرجردی و همکاران (۱۳۹۵) بیان می‌کنند ساخت خانه‌های ویلایی و آپارتمانی باعث تغییر ساخت و ریخت روستاها، تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی، تعرض به حریم رودخانه‌ها، تغییر چشم‌انداز روستایی می‌شود و بر کارکرد آن تأثیر می‌گذارد. پس لوسان علاوه بر نقش خوابگاهی، نقش خانه دوم نیز دارد و همین نقش مذکور بر بافت روستا آثار مثبت و منفی دارد. در نهایت و در انتها در لوسان شاهد حضور سه قشر کاملاً متفاوت از یکدیگر هستیم، در کنار ثروتمندان و اغنیا و در کنار اقشار متوسط و ضعیف شهر، قشر سومی ۸,۲ درصد، نیز هست که در کنار رودخانه لوسان خانه‌هایی برپا داشته و در آنجا زندگی می‌کنند. به گفته خودشان شهرداری لوسان قصد گرفتن خانه‌های آنها را داشته است و آنها در کشمکش و اختلاف دائمی با شهرداری بوده‌اند. پس این شهر علاوه بر داشتن نقش خوابگاهی و نقش خانه دوم ۱۴,۹ درصد ثروتمندان، مأمّن گروهی از افراد حاشیه‌نشین، ۸,۲ درصد، است که اغلب آنها دارای مشاغل ساختمانی بوده و همراه با خانواده‌های خود در کنار رودخانه لوسان زندگی می‌کنند.

۳. شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در شهریار و لواسان چگونه است؟ برای ارزیابی و مقایسه سطح کیفیت زندگی در شهرهای مذکور از آزمون T مستقل استفاده شده است. جداول زیر سطح کیفیت زندگی در ابعاد مختلف را در شهرهای مورد مطالعه نشان می‌دهد.

جدول ۱۰- سطح کیفیت بعد اقتصادی در بین شهرهای شهریار و لواسان تفاوت دارد

جمع	محل زندگی		کیفیت ذهنی بعد اقتصادی
	لواسان	شهریار	
۲۵٫۸	۱۶٫۵	۳۱٫۴	پایین
۴۹٫۳	۴۹٫۶	۴۹٫۱	متوسط
۲۴٫۹	۳۳٫۸	۱۹٫۵	بالا
۱۰۰٫۰	۱۰۰٫۰	۱۰۰٫۰	جمع

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۱- آزمون t و لونز، مقایسه میانگین کیفیت بعد اقتصادی بین شهریار و لواسان

آزمون t برای برابری میانگین‌ها			آزمون لونز (برابری واریانس‌ها)		میانگین	
Sig	Df	T	Sig	F		
۰٫۰۰۰	۳۵۱	-۳٫۹۷	۰٫۳۸۴	۰٫۷۵۹	شهریار ۱۵٫۵۹	با فرض واریانس یکسان
۰٫۰۰۰	۲۸۷٫۱۱۵	-۴٫۰۱۶			لواسان ۱۷٫۳۲	با فرض واریانس نابرابر

منبع: یافته‌های پژوهش

آزمون t لونز دارای پیش فرض همگونی واریانس است، بدین معنا که دو گروه نباید اختلاف معناداری با هم داشته باشند. آزمون لونز این پیش فرض را ارزیابی می‌کند. بر طبق جدول ۴۶-۶ کیفیت بعد اقتصادی در بین شهرهای شهریار و لواسان از لحاظ واریانس یکنواخت است و لذا باید نتایج آزمون t ردیف اول را تجزیه و تحلیل کنیم. بر اساس آماره t و سطح معناداری (۰/۰۰۰) می‌توان این گونه بیان کرد که اختلاف معناداری در سطح کیفیت بعد اقتصادی در بین شهریار و لواسان وجود دارد و کیفیت بعد اقتصادی در لواسان بهتر ارزیابی شده است.

جدول ۱۲- سطح کیفیت بعد کالبدی در بین شهرهای شه‌ریار و لواسان تفاوت دارد

جمع	محل زندگی		کیفیت ذهنی محیط کالبدی
	لواسان	شه‌ریار	
۱۲,۹	۲۰,۵	۹,۲	پایین
۴۷,۶	۳۶,۶	۵۳,۱	متوسط
۳۹,۴	۴۲,۹	۳۷,۷	بالا
۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰	جمع

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۳- آزمون t و لوزن، مقایسه میانگین کیفیت بعد کالبدی بین شه‌ریار و لواسان

آزمون t برای برابری میانگین‌ها			آزمون لوزن (برابری واریانس)		میانگین	
Sig	Df	T	Sig	F		
.۲۴۴	۳۳۸	۱,۱۶۶	.۰۲۸	۴,۸۴۷	۳۹,۳۴	با فرض واریانس یکسان
.۲۵۹	۲۰۴,۷	۱,۱۳۳			۳۸,۴۳	با فرض واریانس نابرابر

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس این آزمون و یافته‌های به دست آمده می‌توان گفت رابطه معنادار نیست و با توجه به میانگین‌های به دست آمده، کیفیت بعد کالبدی در شه‌ریار بهتر از لواسان است.

جدول ۱۴- سطح کیفیت بعد اجتماعی در بین شهرهای شه‌ریار و لواسان تفاوت دارد

جمع	محل زندگی		کیفیت ذهنی بعد اجتماعی
	لواسان	شه‌ریار	
۲۷,۵	۲۱,۸	۳۰,۸	پایین
۵۸,۹	۵۶,۴	۶۰,۳	متوسط
۱۳,۶	۲۱,۸	۹,۰	بالا
۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	جمع

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۵- آزمون t و لوزن، مقایسه میانگین کیفیت بعد اجتماعی بین شه‌ریار و لواسان

آزمون t برای برابری میانگین‌ها			آزمون لوزن		میانگین	
Sig	Df	T	Sig	F		
.۰,۰۰۰	۳۶۵	-۳,۸۸۸	.۰۸۲	۳,۰۵۱	۲۳,۱۱	با فرض واریانس یکسان
.۰,۰۰۰	۲۴۰,۷	-۳,۷۲۴			۲۴,۸۹	با فرض واریانس نابرابر

منبع: یافته‌های پژوهش

بر طبق جدول ۱۰، کیفیت بعد اجتماعی در بین شهرهای شهریار و لواسان از لحاظ واریانس یکنواخت هستند و لذا باید نتایج آزمون t ردیف اول را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم. بر اساس آماره t و سطح معناداری (۰/۰۰۰) که در جدول مندرج است می توان این گونه بیان کرد که اختلاف معناداری در سطح کیفیت بعد اجتماعی در بین شهریار و لواسان وجود دارد و کیفیت بعد اجتماعی در لواسان بهتر ارزیابی شده است.

جدول ۱۶- سطح کیفیت زندگی در بین شهرهای شهریار و لواسان تفاوت دارد

جمع	محل زندگی		کیفیت ذهنی زندگی
	لواسان	شهریار	
۱۴,۲	۱۱,۷	۱۵,۴	پایین
۴۶,۲	۳۷,۸	۵۰,۵	متوسط
۳۹,۷	۵۰,۵	۳۴,۱	بالا
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع

منبع: یافته های پژوهش

جدول ۱۷- آزمون t و لوز برای مقایسه میانگین سطح کیفیت زندگی در شهر شهریار و لواسان

آزمون t برای برابری میانگین ها			آزمون لوز (برابری واریانس ها)		میانگین	
Sig	Df	T	Sig	F		
.۰۰۷	۳۲۳	-۲,۷۰۲	.۰۴۵	۴,۰۴۰	۵,۹۷	با فرض واریانس یکسان
.۰۰۹	۲۰۵,۲۳	-۲,۶۲۳			۶,۴۲	با فرض واریانس نابرابر

منبع: یافته های پژوهش

بر طبق جدول ۱۲ شاخص کیفیت زندگی در بین شهرهای شهریار و لواسان از لحاظ واریانس یکنواخت نیستند و لذا باید نتایج آزمون t ردیف دوم را تجزیه و تحلیل کرد. بر اساس آماره t و سطح معناداری (۰/۰۰۹) باید گفت اختلاف معناداری در سطح کیفیت زندگی در بین شهریار و لواسان وجود دارد و کیفیت زندگی در لواسان بهتر ارزیابی شده است.

جدول ۱۸- نتایج آزمون پیرسون بین شاخص های کالبدی، اقتصادی و اجتماعی با کیفیت زندگی

رابطه	کیفیت زندگی	آماره های پیرسون	متغیرها
وجود ارتباط	.۷۰۵**	شدت همبستگی	کالبدی
	.۰۰۰	P value	
وجود ارتباط	.۸۱۵**	شدت همبستگی	اقتصادی
	.۰۰۰	P value	
وجود ارتباط	.۶۰۵**	شدت همبستگی	اجتماعی
	.۰۰۰	P value	

منبع: یافته های پژوهش

به منظور بررسی رابطه متغیرهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی، از آزمون پیرسون استفاده شده است. با توجه به میزان P-value که کمتر از ۰,۰۵ است، بین متغیرهای نامبرده با کیفیت زندگی در سطح اطمینان ۹۵ درصد رابطه معنادار وجود دارد.

نتیجه گیری

با توجه به ویژگی‌های شاخص‌های مورد استفاده در شهرهای مورد مطالعه، نظام عملکردی در استان تهران به گونه‌ای بوده و هست که نواحی پیرامون شهری مانند لواسان و شهریار نتوانسته‌اند به طور کارآمد و ویژه بر اساس پتانسیل‌های محیطی خود عمل کنند و در عمل به چشم‌اندازهای آسیب‌دیده تبدیل شده‌اند.

شهرهای مورد مطالعه در طول دهه‌های اخیر بنا به ویژگی‌ها و ظرفیت‌های خود رشد نکرده و با توجه به نظام سیاسی تمرکزگرا این شهرها و مخصوصاً شهریار به عنوان مکان‌های جذب جمعیت سرریز شده از تهران عمل کرده و جمعیت مهاجر شاغل در تهران، پس از ناکامی از اقامت در این کلانشهر به محیط پیرامون و حاشیه پناه برده‌اند. محل شغل بخشی از بومیان نیز در تهران است؛ به عبارت دیگر این شهرها نه تنها در تأمین شرایط اقتصادی مهاجران وارد شده ناتوان بوده، بلکه بومیان آنها نیز برای تأمین مایحتاج زندگی به تهران رفت‌وآمد دارند و به علاوه ۸۸,۵ درصد از افراد برای بهره‌مندی از خدمات مختلف مرتب به تهران در رفت و آمدند و این امر از وابستگی شهرهای مذکور به کلانشهر تهران حکایت دارد. پس با توجه به نظریه عملکردهای اقتصادی و اجتماعی نواحی پیرامون شهری می‌توان گفت شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی در شهرهای مورد مطالعه وضعیت مناسبی را نشان نمی‌دهند. به‌رغم شرایط آب و هوایی مناسب کشاورزی در شهرهای مورد مطالعه، در مقیاس گسترده‌تر در شهرستان‌های شهریار و شمیرانات فعالیت‌های کشاورزی کم و در مقابل فعالیت‌های خدماتی به شدت گسترش یافته است. فعالیت‌های صنعتی در این دو شهر و بالأخص در لواسان گسترش ناچیزی داشته است. در کنار این علل، عوامل دیگر اقتصادی و اجتماعی مانند مهاجرت، انگیزه مهاجرت، رتبه شغل و... نیز بر میزان حاشیه‌ای شدن این شهرها می‌افزاید. بومیان و بخشی از مهاجرانی که به این شهرها وارد می‌شوند، اغلب به مشاغل رده‌پایین روی می‌آورند و برای تأمین مخارج زندگی دارای شغل دوم بوده و یا شغل خود را تغییر می‌دهند. نکته قابل توجه این است که بنا بر یافته‌های پژوهش از میان افرادی که در آینده قصد مهاجرت به تهران را داشته‌اند، نزدیک به ۷۰ درصد مهاجران بوده‌اند؛ یعنی این مهاجران با قصد اینکه در

آینده با بهتر شدن شرایط اقتصادی به تهران مهاجرت می‌کنند، در این شهرها سکنی می‌گزینند. گویی این شهرها گذرگاه موقت گروهی از مهاجران شده که با مساعد شدن شرایط از این شهرها به شهر تهران مهاجرت می‌کنند. در کل و با توجه به یافته‌های پژوهش ارزیابی ذهنی افراد از گویه‌های کیفیت زندگی شهری در میان پاسخگویان شهر لواسان در مقایسه با شهریار بهتر بوده و البته کیفیت بعد کالبدی در شهریار بهتر از لواسان بوده و همچنین ارزیابی بومیان شهرها نیز نسبت به مهاجران در مورد کیفیت زندگی شهری بیشتر بوده است.

نتایج پژوهش حاکی از این است که در کنار تمام ویژگی‌های برشمرده برای شهرهای مورد مطالعه، شهر شهریار علاوه بر نقش خوابگاهی تا حدودی نقش صنعتی و کارگاهی و تأسیسات و تجهیزات نیز دارد؛ اما در شهر لواسان علاوه بر گسترش کارکرد خوابگاهی، کارکردهای فراغتی و تفریحی هم رواج یافته است که شکل‌گیری و گسترش خانه‌های دوم از آثار و پیامدهای آن است. در شهر لواسان علاوه بر مهاجرانی که از سایر نقاط کشور به این شهر آمده‌اند، دسته‌ای دیگر از مهاجران هستند که برای برخورداری از آب و هوای بهتر به این شهر آمده و در این شهر سکنی گزیده‌اند، در حالی که محل کار و فعالیت آنها تهران است. در لواسان در کنار طبقات مختلف دو طبقه کاملاً متفاوت دیده می‌شوند، در یک طرف ثروتمندانی که در این شهر خانه دوم دارند و در ایام تعطیل به این شهر رفت و آمد می‌کنند و در طرف دیگر قشر فرودست حدود ۸,۲ درصد از پاسخگویان که در کنار رودخانه لواسان سکنی گزیده و در خانه‌های خودساخته و غیراستاندارد زندگی می‌کنند و وضعیت محله زندگی آنها نامطلوب است. پس این شهر برای مهاجران مختلف که با انگیزه‌های متفاوت نظیر شغلی، خوابگاهی، تفریحی، آب و هوای بهتر به این شهر می‌آیند، محملی شده است و از همه مهم‌تر اینکه این شهر با پدیده اسکان غیر رسمی نیز مواجه است و در نهایت برای تعیین نوع روابط کلانشهر تهران و شهرهای لواسان و شهریار می‌توان گفت مدل حومه بهترین مدل تبیین است. مطابق این مدل شهرهای شهریار و بالأخص لواسان برخی کارکردهای کلانشهر تهران را بر عهده گرفته‌اند و در جهت تکمیل کارکردهای تهران عمل می‌کنند و این شهرها به عنوان عرصه‌ای برای گسترش مسکن، صنایع، استراحتگاه‌ها عمل می‌کنند و محیط فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی این نقاط تحت نفوذ و سیطره شهر تهران قرار گرفته است.

منابع

- اشتری مهرجردی، اباذر- میرزایی، حسین- فیروزآبادی، سید احمد و ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی خانه‌های دوم در ایران و بررسی پیامدهای آن، مطالعه موردی شهرستان فراهان. *مجله برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، دوره ۷، شماره ۲۸
- پاپلی‌یزدی، محمد حسین و رجبی‌سناجردی، حسین (۱۳۸۲). *نظریه‌های شهر و پیرامون*. تهران، انتشارات سمت، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۸). *بررسی و سنجش سطح توسعه و عدم تعادل‌های منطقه‌ای در استان تهران*. طرح پژوهشی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- حسین‌زاده دلیر، کریم، صدرموسوی، میرستار و بابایی اقدم فریدون (۱۳۸۸). تحلیل توسعه فضایی حواشی شهری، مطالعه موردی تبریز. *مجله علوم انسانی و اجتماعی*، شماره ۲۷
- خراسانی، محمدامین (۱۳۹۱). تبیین زیست‌پذیری روستاهای پیرامون شهری با رویکرد کیفیت زندگی. پایان‌نامه، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، گروه جغرافیای انسانی.
- خرراط زبردست، اسفندیار: کارکردهای شهری در توسعه روستایی (UFRD)، مقاله، فصلنامه مسکن و انقلاب، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۷۷.
- رضوانی، محمدرضا، شکیبا، علیرضا و منصوریان، حسین (۱۳۸۷). ارزیابی کیفیت زندگی در نواحی روستایی. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال هشتم، شماره ۳۱-۳۰.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۱). تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران. *مجله پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۴۳، زمستان ۸۱
- رهنمایی، محمدتقی (۱۳۶۹). *مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی جلد ۴ جغرافیا*. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
- رهنمایی، محمدتقی و شاه‌حسینی، پروانه (۱۳۸۶). فرایند شکل‌گیری و رشد شهرهای ایران. *مجله سیاسی-اقتصادی*، شماره ۲۳۸-۲۳۷.
- رهنمایی، محمدتقی (۱۳۶۹). توسعه تهران و دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف. *مجله تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۱۶.
- سجادی، ژیلا، (۱۳۷۵). نگرش جغرافیایی بر مفاهیم توسعه و نقش آن در ساختار مرکز-پیرامونی اقتصاد جهانی. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۴۱.
- سجادی، ژیلا، رضویان، محمدتقی و نصیری، اسماعیل (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی تحولات مکانی-فضایی شهرهای رودهن و بومهن. *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی (علوم جغرافیایی)*: پاییز و زمستان ۱۳۸۵- بهار و تابستان، دوره ۶، شماره ۸-۹.
- سجادیان، ناهید (۱۳۸۴). بررسی عوامل مؤثر در ایجاد و تحولات نواحی حومه‌ای شهر تهران. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، شماره ۱

- سعیدی، عباس (۱۳۷۹). *مبانی جغرافیای روستایی*. انتشارات سمت، تهران.
- سیف‌الدینی، فرانک (۱۳۷۹). گسترش حومه‌ای شهرها. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۵۸-۵۹.
- ظاهری محمد (۱۳۸۷). نقش روند گسترش کالبدی شهر تبریز در ایجاد تغییرات کاربری اراضی حومه شهر و روستاهای حوزه نفوذ - (مطالعه موردی: روستاهای الوار سفلی، باغ معروف، شاه‌آباد مشایخ و کندرود). *مجله جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۱.
- شکویی، حسین (۱۳۷۳). *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*. انتشارات سمت.
- عندلیب، علیرضا (۱۳۹۰). چالش‌ها و نقش‌های چندگانه توسعه شهری تهران. *مجله مدیریت شهری*، شماره ۲۷.
- مهدی‌زاده، جواد (۱۳۷۵). مفهوم و گستره منظومه شهری تهران. *مجله معماری و شهرسازی*، شماره ۳۶ و ۳۷.
- نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، استان تهران (۱۳۸۵). استانداری تهران. معاونت برنامه‌ریزی، دفتر آمار و اطلاعات.
- نظریان، اصغر (۱۳۳۷). *سیر و تحول روابط شهر و روستا در ایران*. مجموعه مقالات سمینار جغرافیایی، شماره ۱.
- نظریان، اصغر، (۱۳۷۰). گسترش فضایی شهر تهران و پیدایش شهرهای اقماری. *مجله تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۲۰.

- H.V.Savitch, David Collins, Daniel Sandres, John P.Markhan: (1993). University of Louisville, Ties That Bind: Central Cities, Suburbs, and the New Metropolitan Region
- Masum, Fariha, Germany (2009). Urban fringe management and role of good governance: integrating stakeholders in land management process, Rural to urban land conversion in Indonesia during boom and bust periods.
- Md.shakil bin kashem, Dr.roxana hafiz, (2006). Sustainability appraisal of development trends in the urban fringe: an MCA Approach.
- Firman Tommy (1999). Department of Regional and City Planning, Institute of Technology, Bandung, Indonesia. Jl. Ganesha 10, Bandung, Indonesia.
- Dennis A., Rondineli(1985), *Applied Methods of Regional Analysis The Spatial Dimension of Development policy*, West view press, U.S.A.
- Lee, Y.J., (2008). Subjective Quality of Life Measurement in Taipei, Building and Environment, No. 43 (7).
- Costanza, R., (2007). Quality of Life: An Approach Integration Opportunities, Human Needs, and Subjective Well-Being, Ecological Economics, No. 61, 267-276.